

OLMOSHLARNING FUNKSIONAL – SEMANTIK XUSUSIYATLARINI O‘QITISHDA PRAGMATIK OMILLAR

Sharipova Xumora Zayniddin qizi,

Alisher Navoiynomidagi ToshDO‘TAU magistranti

Toshkent Davlat O‘zbek tili va Adabiyoti Universiteti 2-kurs magistr

O‘zbek tili va adabiyoti fakulteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada olmosh so‘z turkumini o‘qitishda pragmatik yondashuvning nazariy asoslari va amaliy imkoniyatlari yoritiladi. Pragmatik yondashuv til birliklarini faqat grammatik shakl sifatida emas, balki real nutq vaziyatida qo‘llanishi, kommunikativ maqsad va ijtimoiy kontekst bilan bog‘liq holda o‘rgatishni nazarda tutadi. Maqolada olmoshlarning referensial vazifasi, deiktik xususiyatlari, anaforik bog‘lanishlari hamda nutqdagi pragmatik yuklamasi tahlil qilinadi. Shuningdek, dars jarayonida dialogik vaziyatlar, rolli o‘yinlar, matn tahlili, kommunikativ mashqlar va diskursga asoslangan topshiriqlar orqali olmoshlarni o‘rgatish usullari taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: olmosh, pragmatik yondashuv, nutq kompetensiyasi, referensiya, deiksis, anafora, kommunikativ metod.

Аннотация. В данной статье освещаются теоретические основы и практические возможности прагматического подхода к обучению местоимениям как части речи. Прагматический подход предполагает изучение языковых единиц не только как грамматических форм, но и как средств, функционирующих в реальных речевых ситуациях, связанных с коммуникативными целями и социальным контекстом. В статье анализируются референтная функция местоимений, их дейктические особенности, анафорические связи и прагматическая нагрузка в речи. Кроме того, предлагаются методы обучения местоимениям посредством диалогических ситуаций, ролевых игр, анализа текстов, коммуникативных упражнений и заданий, основанных на дискурсе.

Ключевые слова: местоимение, прагматический подход, речевая компетенция, референция, дейксис, анафора, коммуникативный метод.

Abstract. This article discusses the theoretical foundations and practical possibilities of a pragmatic approach to teaching pronouns as a part of speech. The pragmatic approach involves teaching language units not merely as grammatical forms but as elements used in real communicative situations and closely related to communicative purposes and social contexts. The study analyzes the referential function of pronouns, their deictic characteristics, anaphoric relations, and pragmatic load in discourse. In addition, the article proposes methods for teaching pronouns through dialogic situations, role-playing activities, text analysis, communicative exercises, and discourse-based tasks.

Keywords: pronoun, pragmatic approach, communicative competence, reference, deixis, anaphora, communicative method.

Kirish. Til o‘qitish jarayonida grammatik birliklarni faqat shakl va qoidalar doirasida o‘rgatish yetarli natija bermaydi. O‘quvchi til vositalaridan real muloqotda foydalanishni o‘rganmaguncha, grammatik bilim amaliy nutqiy ko‘nikmaga aylana olmaydi. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy til ta’limida pragmatik yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yondashuv til birliklarini nutq vaziyati, kommunikativ maqsad va ijtimoiy munosabatlar bilan bog‘liq holda o‘rgatishni nazarda tutadi. Pragmatika til birliklarining real kommunikativ muhitda qanday ma’no kasb etishini o‘rganadi va bu yondashuv til o‘qitish jarayonida nutqiy kompetensiyani rivojlantirishga xizmat qiladi [1].

Olmosh soʻz turkumi oʻquvchilarning nutqiy faoliyatida muhim oʻrin tutadi, chunki ular nutqni ixcham, izchil va mantiqan bogʻlangan holda ifodalash imkonini beradi. Olmoshlar predmet yoki shaxsni bevosita nomlamay, ularni koʻrsatish, umumlashtirish yoki almashtirish orqali matn yaxlitligini taʼminlaydi. Shu bilan birga, ularning maʼnosi koʻpincha kontekst va nutq vaziyatiga bogʻliq boʻladi. Masalan, *u* olmoshining kimga ishora qilishi kontekstsiz aniqlanmaydi. Demak, olmoshlarni oʻqitishda faqat grammatik tasnifni berish yetarli emas; ularning pragmatik vazifasini tushuntirish zarur.

Adabiyotlar sharhi. Pragmatik yondashuv til oʻqitishda kommunikativ maqsadni markazga qoʻyadi. Bu yondashuvga koʻra, til birliklari oʻz vazifasini nutq vaziyatida bajaradi. Olmoshlar ham aynan nutq jarayonida oʻz maʼnosini toʻliq namoyon etadi. Masalan, shaxs olmoshlari muloqot ishtirokchilarini belgilaydi, koʻrsatish olmoshlari predmetni aniqlashtiradi, soʻroq olmoshlari esa axborot olish jarayonini faollashtiradi. Agar oʻquvchi olmoshlarning faqat shaklini yod olsa, ularni toʻgʻri qoʻllashda qiynaladi; agar ularning nutqdagi vazifasini tushunsa, kommunikativ kompetensiyasi rivojlanadi.

Olmoshlarning referensial vazifasi pragmatik yondashuvda muhim oʻrin tutadi. Referensiya olmoshning nutqda qaysi shaxs yoki predmetga ishora qilayotganini anglatadi. Masalan, *Dilnoza maktabga keldi. U darsga kechikdi* gapida *u* olmoshi Dilnozaga ishora qilmoqda. Bu holat anafora deb ataladi, yaʼni olmosh oʻzidan oldingi birlikka ishora qiladi. Oʻquvchilarga anaforik bogʻlanishni tushuntirish matnni tushunish va tuzishda muhim ahamiyatga ega [2]. Baʼzan olmosh keyin keladigan birlikni bildiradi, bu katafora deb ataladi: *U sinfnig eng faol oʻquvchisi – Jasur*. Bunday misollar orqali oʻquvchilar matn bogʻlanishining mexanizmini anglaydilar.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Pragmatik yondashuvda deiksis hodisasi ham muhimdir. Deiktik olmoshlar nutq vaziyatiga bogʻliq holda maʼno kasb etadi. Masalan, *bu kitob* soʻzlovchiga yaqin predmetni, *u kitob* esa uzoqdagi predmetni bildiradi. Shaxs olmoshlari (*men, sen, biz*) ham nutq vaziyatiga qarab talqin qilinadi. Oʻquvchilarni real vaziyatlar orqali deiktik maʼnoni tushunishga oʻrgatish tilni jonli muloqot vositasi sifatida oʻzlashtirishga yordam beradi [3].

Olmoshlarni pragmatik yondashuv asosida oʻqitishda kommunikativ vaziyatlarga asoslangan mashqlar samarali hisoblanadi. Masalan, rolli oʻyinlar orqali oʻquvchilar shaxs olmoshlaridan toʻgʻri foydalanishni oʻrganadilar. “Doʻst bilan suhbat”, “doʻkonda savdo qilish”, “mehmon kutib olish” kabi vaziyatlar nutqiy muloqotni tabiiylashtiradi va olmoshlarning pragmatik vazifasini ochib beradi. Bunday mashqlar oʻquvchilarni nutqiy faoliyatga jalb etadi va grammatik bilimni amaliy koʻnikmaga aylantiradi.

Matn asosida ishlash ham pragmatik yondashuvning muhim elementi hisoblanadi. Oʻquvchilarga matndan olmoshlarni topish, ularning qaysi soʻzga ishora qilayotganini aniqlash, olmosh oʻrniga toʻliq soʻz qoʻyib koʻrish kabi topshiriqlar berilishi mumkin. Bu usul oʻquvchilarning referensial tafakkurini rivojlantiradi va matnni tahlil qilish

ko'nikmasini shakllantiradi. Matn kohesiyasini tushuntirish jarayonida olmoshlarning matn yaxlitligini ta'minlashdagi roli alohida ko'rsatib berilishi lozim [4].

Natijalar. Pragmatik yondashuv olmoshlarning stilistik funksiyasini ham yoritishni talab etadi. Masalan, badiiy matnlarda ko'rsatish olmoshlari tasvirni jonlantirish uchun ishlatiladi, publitsistik nutqda esa *biz* olmoshi birlik va hamjihatlik tuyg'usini kuchaytiradi. O'quvchilar turli uslubdagi matnlarni taqqoslash orqali olmoshlarning stilistik imkoniyatlarini anglay boshlaydilar.

So'roq va belgisiz olmoshlar muloqot dinamikasini shakllantiradi. *Kim, nima, qayerda* kabi so'roq olmoshlari suhbatni rivojlantiradi, yangi axborot olishga xizmat qiladi. *Kimdir, nimadir* kabi belgisiz olmoshlar esa noaniqlikni ifodalaydi. Bunday birliklarni dialogik nutq asosida o'rgatish o'quvchilarning kommunikativ faolligini oshiradi.

Olmoshlarni o'qitishda xatolarni tahlil qilish ham muhim metodik vosita hisoblanadi. Masalan, referensiya aniq bo'lmagan gaplar o'quvchilarga taqdim etilib, ulardan xatoni topish va tuzatish so'raladi. Bu usul nutq aniqligini oshirishga yordam beradi va o'quvchilarda mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi.

Zamonaviy ta'limda interaktiv texnologiyalar ham pragmatik yondashuvni qo'llab-quvvatlaydi. Multimedia vositalari, dialogli videolar, virtual vaziyatlar orqali olmoshlarning nutqdagi qo'llanishini ko'rsatish o'quvchilar uchun tushunarli va qiziqarli bo'ladi. Bu esa til o'rganish jarayonini faollashtiradi va nutqiy kompetensiyani rivojlantiradi [5].

Pragmatik yondashuvning yana bir afzalligi shundaki, u o'quvchini passiv tinglovchidan faol muloqot ishtirokchisiga aylantiradi. Olmoshlarni real kommunikativ vaziyatda qo'llash orqali o'quvchilar tilni funksional vosita sifatida o'zlashtiradilar. Natijada ular nafaqat grammatik bilimga ega bo'ladilar, balki nutqni mantiqan izchil va kommunikativ jihatdan samarali tuzish ko'nikmasini ham egallaydilar.

Pragmatik yondashuv asosida olib borilgan dars jarayonlari natijalari shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar olmoshlarning nutqdagi funksional vazifasini chuqurroq anglay boshlaydilar. An'anaviy yondashuvda o'quvchilar olmoshlarni faqat grammatik birlik sifatida o'zlashtirgan bo'lsalar, pragmatik yondashuv orqali ularning kommunikativ ahamiyatini ham tushunib yetadilar. Ayniqsa, referensial bog'lanishlarni aniqlash, deiktik birliklarning nutq vaziyatiga bog'liqligini tushunish hamda olmoshlarning matn yaxlitligini ta'minlashdagi rolini anglash o'quvchilarning nutqiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tajriba jarayonida o'quvchilarga berilgan kommunikativ topshiriqlar, dialog tuzish, matnni qayta bayon qilish va rolli o'yinlar orqali olmoshlardan foydalanish darajasi sezilarli darajada oshgani kuzatildi. O'quvchilar o'z nutqida ortiqcha takrorlardan qochib, olmoshlar yordamida fikrni ixcham va izchil ifodalashga erishdilar. Bu esa pragmatik yondashuvning nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham samarali ekanligini tasdiqlaydi.

Shuningdek, pragmatik yondashuv o'quvchilarda mustaqil fikrlash va nutqni tahlil qilish ko'nikmalarini ham shakllantiradi. Ular matndagi olmoshlarning vazifasini mustaqil aniqlash, referensiyani belgilash va nutq aniqligini baholash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Natijada o'quvchilarning nafaqat grammatik kompetensiyasi, balki kommunikativ va pragmatik kompetensiyasi ham rivojlanadi.

Kelgusida olmoshlarni o'qitishda pragmatik yondashuv asosida maxsus metodik qo'llanmalar, interaktiv topshiriqlar va raqamli ta'lim resurslarini yaratish maqsadga muvofiqdir. Bu esa til ta'limi samaradorligini yanada oshirishga va o'quvchilarning nutqiy faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa va munozara. Olmosh so'z turkumini o'qitishda pragmatik yondashuv tilni real kommunikativ jarayon bilan bog'lash imkonini beradi. Bu yondashuv olmoshlarning referensial, deiktik va stilistik funksiyalarini anglashga yordam beradi hamda o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantiradi. Olmoshlar matn yaxlitligini ta'minlovchi, nutqni ixchamlashtiruvchi va muloqotni samarali tashkil etuvchi vosita sifatida muhim ahamiyatga ega.

Kommunikativ vaziyatlarga asoslangan mashqlar, matn tahlili, rolli o'yinlar va interaktiv texnologiyalar olmoshlarni o'qitishda samarali metodlar hisoblanadi. Pragmatik yondashuv orqali o'quvchilar til birliklaridan to'g'ri foydalanishni o'rganadilar, nutq aniqligi va mantiqiyiligini ta'minlaydilar.

Demak, olmoshlarni pragmatik yondashuv asosida o'qitish zamonaviy til ta'limining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u o'quvchilarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish, nutq madaniyatini rivojlantirish va tilni amaliy qo'llash ko'nikmalarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Levinson S. C. Pragmatics. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
2. Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. Oxford: Blackwell, 2018.
3. Yule G. The Study of Language. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
4. Halliday M. A. K., Hasan R. Cohesion in English. London: Longman, 2016.
5. Safarov Sh. Til va nutq pragmatikasi. Toshkent: Fan, 2018.
6. Nurmonov A. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent: O'qituvchi, 2012.